

KAUNO APSKRITIES VIEŠOSIOS BIBLIOTEKOS KNYGOS ISTORIJOS MUZIEJUS

Kauno apskrities viešosios bibliotekos Retų ir senų spaudinių skyriuje (Donelaičio 8) jau trečius metus veikia knygų istorijos muziejus. Jo tikslas ir prasmė yra įvardyti knygos evoliuciją, iliustruoti knygos poveikį žmogui bei jos akcpcijos būdus, apžvelgti lietuviškąją knygos geografiją ir lietuviškos knygos raidą.

Tyrinėjant Kauno apskrities viešosios bibliotekos retų ir senų spaudinių fondus, rasta knygų, amžiaus pradžioje priklausiusių Kauno ir Vilniaus muziejams. Tai dažniausiai reti XIX a. leidiniai, kai kurie muziejui dedikuoti pačių autorų ar savininkų. Šiandieninio knygos muziejaus ištakų reikėtų ieškoti teminėse ir apžvalginėse parodose, V. Biržiškos darbų atminty ir, žinoma, senosios knygos kultūrinėje adoracijoje. Minti įkurti muziejų gimdė ir šiandienos žmogaus seklėjimas, knygos iškeitimasis į kitas informacijos, dvasios turtinimo (ar skurdinimo) priemones. Lémė ir senosios knygos pasitraukimo iš Žemaičių istorinė retrospekcija: kur šiandien Kražių inkunabulai, Kretingos bernardinų gvardijonų kolekcijos, Pašiaušės, Raseinių, Tytuvėnų senojo knyga? Tik Kaunui buvo lemta iš dalies sulaikyti senųjų bibliotekų arealo traukimasi rytų pusėn, čia nutrūko kai kurių knygų klajonės. Bet čia galėjo nutrūkti ir jų gyvenimas: ketvirtis amžiaus drėgnuose rūsiuose ir sandėliuose ne vieną pavertė pelėsių krūva. Minėtinis ir bandymas prieš ketvertą metų įsteigti Knygos muziejų centriniuose bibliotekos rūmuose, deja, nevaisingas.

Sudarant ekspoziciją, į knygą žvelgta ne vien kaip į informacijos objektą ar rašto paminklą. Knyga pateikiama kaip dvasinė ir materiali jungtis tarp žmonių, kaip sinoikijos – bendro buvimo – priemonė ir produktas, galop kaip žmogaus šviesos ir jo tamsybės atspindys. Ekspozicijoje nesiekta iliustruoti knygos gimimo bei spaudos evoliucijos chronologijos, bet pabandyta suvokti knygą kaip informatyvųjį meno kūrinį, kaip bibliofilijos ir bibliosofijos tapsmą. Moduliuojančia ekspozicijos ašimi pasirinkta žmogaus ir knygos bendrystė, modernizuojanti ar konservatyvi, kultūros požiūriu kurianti ar naikinanti. Trianguliarinė knygos samprata bandoma išlaikyti visoje ekspozicijoje: autorius – savininkas – knygrišys; bibliofilas – knygrišys – biblioteka; mokykla – vadovėlis – mokinys; autorius – rašmenys – skaitytojas ir t. t. Nepamirštas ir informatyvumo kriterijus: stengtasi praktiškai supažindinti su inkunabulų tekstu specifika, knygos kietviršių įvairove, iliustravimu ir t. t. Be to, ekspozicija įvardija daugiau Vakarų Lietuvos kultūros faktus ar ryškiau su šiuo regionu susijusias asmenybes, nors, be abejo, esama ir visos šalies bei Europos knygos kultūros iliustracijų.

Muziejaus ekspozicija apima penkis amžius. Medžiagos išdėstymas metaforiškai susietas su sakraliniu Knygos Skaitymo procesu: paliečiame Viršeli, atvertę semiamės Teksto išminties, užsklendę dar kartą pažvelgiame į Knygos Apdarą. Tarp šių dviejų Viršelių – penkių šimtmečių puslapių Tekstas. Tradiciškai pradedama inkunabulais ir baigiamą XIX a. pabaiga. Pirmajame stende pateikiami trys inkunabulų pa-

vyzdžiai, du iš jų – Hugo de Sancto Caro „Postilla super quattuor Evangelia” (Bazėlis, 1482) ir Kenterberio arkivyskupo Anzelmo „Opera” (išleisti Niurnberge 1491) – iliustruoja teksto bei inicialų variacijas, trečiojo – Marcijalio „Epigrammata” (Venečija, 1482) – buvusio Kražių jėzuitų kolegijos, Kauno gubernijos gimnazijos, VDU, Kauno politechnikos instituto bibliotekose, eksponuojamas originalus gotikinis įrūmas.

Toliau tesiama nuodugnesnė pažintis su knygos apdaru – parodomos knygrišio meno virtuozišumas, jo skonis, laikotarpio mados reikalavimai, savininko įgeidžiai ir, žinoma, negailestinga laiko ranka. Atskleidžiamas knygos „aprengimo” procesas, medžiagos, dekoravimo bei savininko įvardijimo būdai. Čia susipažiame su knygos bloko apsauga, renesansinių kietviršių tipais, odos ir pergamento puošyba, matome, kaip šalia apsauginės ir estetinės funkcijos viršelis ima atliki ir informacinię – tiesiogiai ar simboliais nurodyti savininką. Vienas iš pavyzdžių – puikiai įrūsti Martyno Liuterio „Prophetae omnes” (Vitenbergas, 1565). Ši knyga – iš Albrechto Fridricho bibliotekos. Vos pasirodžiusią ją savo dylikamečiam sūnui nupirko pirmasis Prūsijos kunigaikštis, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto pusbroliš Albrechtas Brandenburgietis. Knygos viršeliai iš kartono, aptrauktai ruda oda, visi įspaudai pauksuoti. Viršutiniame kietviršyje įspausti knygos savininko vardų bei titulo sutrumpinimai ALB.FRID.D.PRVSS., beveik visą veidrodį užima virtuoziškai atlikta auksuota plokštelė su nukryžiuotu Kristumi ir lotynišku užrašu: CHRISTVS PRO NOBIS MORTVVS EST CVM ADHVC PECCATOES ESEMVS MVLTO MAGIS NVNC IVSTIFICATI SANGVINE EIVS SALVI ERIMVS AB IRA PER IPSVM R5 (Kristus numirė už mus, kai tebebuvome nusidėjeliai, tad dar tikriau dabar, kai esame nuteisinti jo krauju, būsime jo išgelbēti nuo rūsčios bausmės. R5). Plokštelės apačioje – inicialai NM. Apatiniame kietviršyje įspausta Mirtį vaizduojanti plokštelė su užrašu: SICVT PER VNVM HOMINEM PECCATVM IN MVNDVM INTRAVIT ET P PECCATVM MORS ITA IN OMNES HOMINES MORS PERVASIT EO QVOD OMNES PECCAVERVNT. R05 (Kaip per vieną žmogų nuodėmė jėjo į pasaulį, o per nuodėmę mirtis, ir taip mirtis prasiskverbė į visus žmones, nes visi nusidėjo. R5). Joje išraižyti 1565 metai. Po plokštele įspausta ir ta pati įrūmo data.

Šalia tarsi sustingusi baroko muzika – knygos „Commentarii Collegii Conimbrensis” (Kelnas, 1609) viršelis. Nepaprastai gausi, preciziškai atlikta ornamentika, įréminanti veidrodžių centruose Justiciją ir Fortūną. Tolau – tipiškas protestantiškojo apdaro pavyzdys – kiaulės balintos odos įrūsimas su iš plokštelių žvelgiančiu M. Liuterio ir P. Melanchtono atvaizdais. Ši savo apdarą knyga (V. Strigelijaus „Hypomnemata in omnes Psalmos Davidis”. Leipcigas, 1563) išsaugojo ir Kauno jėzuitų kolegijos bibliotekoje (jr.: Dono RDni Medeksza hic liber inscriptus Bibliotheca Collegij Caunensis Soc. JESU die 24 7mbris 1752). Čia ir pergamentinių įrūsimų pavyzdžiai: vadinamasis pigusis, naudojant prirašytą pergamento lapą, paimtą iš senų, jau nebevertotų XV a. antifonarų, ir greta – itin retas, puošnus, vadinamojo „kaulinio” pergamento įrūsimas. Šis XVII a. pirmojoje pusėje Vilniuje sukurtas, gausiai puoštas, primenąs auksu inkrustuotą dramblį kaulą knygos rūbas yra tarsi knygrišio sustingdyta įmantrioji baroko poezija, plokštelės Apreiškimo scena žerianti pasauliui džiaugs-

mą: GAVDE VIRGO MATER CHRISTI QVAE PER AVREM CONCEPISTI GABRIELE NVNCIO! (Džiaukis Mergele, Kristaus Motina, nes išgirdai Gabrielio žinią).

Keli stendai skiriami superekslibrio modifikacijoms ir vartojimo tradicijai iliustruoti. Per šiuos knygos savininko įvardijimo ženklus prie didžiųjų Žemaičių ir Lietuvos šviesuolių, išvystama pora Mikalojaus Daukšos kolekcijos knygų, Medininkų kanauninko padovanotą Kretingos bernardinams (jr.: Pro Cella P Praedic. loci Cretingen. R D Daugsza Canonicus Mednicen donavit. Oretur pro aia eius Anno 1613). Šalia – kito asmens iš didžiojo Varnių triumvirato – Žemaitijos vyskupo, antrojo jos krikštytojo Merkilio Giedraičio bibliotekos pavyzdžiai. Apskritai šiandien Kauno viešojoje bibliotekoje yra žinomos dešimt knygų iš M. Giedraičio kolekcijos. Tarp eksponuojamųjų – G. Durando „Speculum” (Bazelis, 1563), M. Giedraičio išsigytas, anot įrašo, dar 1565 m. rugpjūčio mén., t. y. tebestudijuojant Leipcigo univesitete. Kaip žinoma, M. Giedraitis beveik visą savo biblioteką testamentu užrašė Kražių jėzuitų kolegijai: „Visas savo knygas, kiek tik yra su mano vardo įrašu, palieku tėvams jėzuitams, išskyrus keletą lenkiškų, kurias dviem mano sūnėnams Baltramiejui ir Albertui ponas Kazakevičius grąžins” (K. Jablonskis. Dokumentai apie kan. M. Daukšą. Kaunas, 1931. P. 57). Tačiau eksponuojami S. Grodicijaus „Quadripartitae conciones” (Krokuva, 1605), nors ir lotyniškai parašyti bei „su mano vardo įrašu”, pateko ne į Kražių jėzuitų kolegiją, bet nukeliavo toliau – Kretingos vienuolynan; tai liudija įrašas tituliniame lape. Kunigaikščio apdaro puošnumu stebina kito Žemaičių vyskupo, M. Giedraičio darbų tėsėjo Mikalojaus Paco bibliotekos knygos. Eksponuojami du būdingiausi M. Paco knygų išrišimai: kuklesnis, su išpaustu viršelyje savininko vardu ir pavarde NICOLAVS PACIVS, ir itin dekoratyvus, su išpaustu aptiniame viršelyje superekslibriu, kurį sudaro giminės herbas – Dvilypė Lelija ir iniciai NP. Dauguma išlikusių M. Paco bibliotekos knygų, išsaugojusių apdaro originalą, išrištos puošniuoju stiliumi.

Toliau eksponuojama knyga mokytojas, knyga patarėjas. Tai jėzuitų kolegijų vadovėliai, ištisus du šimtmečius Lietuvą europinę, mokę melstis ir skaičiuoti, mąstyti ir kalbėti. Vien savo spaustuvių geografija mokę pažinti Senajį kontinentą. Čia ir graikų kalbos vadovėlis, pagarsėjęs kaip Velerio gramatika, ir „Porta ad Germanam linguam”, Braunsbergo jėzuitų kolegijos spaustuvės dedikuoti Liudvikui, Jurgui ir Antonijui Oginskiam, besimokantiems šios kalbos. Šalia – prūso jėzuito, teologijos daktaro, Vilniaus univesiteto profesoriaus Mikalojaus Radau, vadinto „Karaliaučiaus apaštalu”, garsusis retorikos vadovėlis „Orator extemporaneus”, taip pat metafizikos, fizikos, geometrijos vadovėliai. Aritmetikos vadovėlio „Alpha matheseos arithmetica”, parengto Vilniaus akademijoje, leidimo data užšifruota skaičių lentelėje. Visomis šitomis mokymo priemonėmis naudotasi Kauno ir Kražių jėzuitų kolegijose.

Ekspozicijoje per knygą pabandyta žvilgtelti ir į viduramžių pasaulėvokos bei žmogaus galių pažinimo periferiją. Todėl matome porą su demonologija susijusią leidinių, kuriuose įvardijama blogio imperija ar surinkti egzorcizmai – maldos sielai ir kūnai išlaisvinti nuo pikto. Per juos einama prie knygos inkvizicijos bei daugeliui dar gana gerai atmenamų specfondų genezės. Nuteistųjų knygų sąrašai, įrašai tituliųose lapuose ar tiesiog ant viršelių bei nugarėlių – „haereticus”, „haereticus et

prohibitibus”, „ex libris prohibitis”, „sine facultate speciali legi prohibetur” – dvelkia amžinumu, kaip ir amžina žmogaus kvailybė.

Matome Alberto Vijūko-Kojalavičiaus pirmosios spausdintos „Historiae Litvanae” (Gdanskas, 1650–1669) originalą ir jo brolio Kazimiero „Modi LX sacrae orationis varie formandae”, buvusius Liublino bernardinų, Vilniaus viešojoje bei VDU bibliotekose. Šalia – garsių žemaičių veikalai: Žygimanto Liauksmino „Theologia ecclesiastica” (Vilnius, 1675) ir Kazimiero Simonavičiaus „Didžiojo artilerijos meno” prancūziškasis leidimas „Grand art d’artillerie” (Amsterdamas, 1651. Kilmė: 1) antr. lape įr.: Jean Baptiste Sniadecki; 2) apv. mėlyno tušo antsp.; 1) su Oginskių herbais viduryje bei užrašu BIBLIOTEKA PŁUNGIAŃSKA; 2) VDUB). Titulinis lapas, kurio autorius – pats Kazimieras Simonavičius, skirtas lotyniškajam pirmajam leidimui, tik ant lotyniško teksto užklijuotas prancūziškas pavadinimas. Taip pat filosofų Antano Skorulskio, paskutiniojo Vilniaus akademijos rektoriaus, dėsciusio Kražiuose ir Kaune, „Commentariolum philosophiae” bei Martyno Smigleckio „Nauka krótka o lichwie”.

Istorinės knygos iliustracija sunkiai įsivaizduojama be valdovų ir šio pasaulio galingųjų atvaizdų. Lietuvai čia Aleksandro Gvanjinio „Kronika Sarmacyey europiskiey” (Krokuva, 1611) yra pradžių pradžia. Būtent šiame veikale pirmą kartą įdėti išgalvoti lietuvių kunigaikščių paveikslai (tiesa, kai kurie iš jų yra tapatūs lenkų valdovų atvaizdams). O eksponuojamose kartu su Petro Dusburgiečio „Chronicon Prussiae” išleistose K. Hartknocho „Selectae dissertationes historicae de variis rebus Prussicis” (Frankfurtas ir Leipcigas, 1679) atrandame XVII a. vidurio švarų lietuvių kalbos skambesį „Tėve mūsų” maldoje. Teodoro Narbuto „Dzieje narodu Litewskiego” penktame tome (Vilnius, 1839) į skyrių apie Kęstučio ir Birutės vedybas įterptas lietuviškas rankraštinius S. Valiūno „Dūmojimo seno žemaičio ant kalno Birutos” tekstas. Tokių egzempliorių daugiau nežinoma. Deja, kol kas nepavyko nustatyti, kam šis tomas priklausė ar kieno užsakymu tai atlikta.

Glaudesnį sąlyti su praeitimi, su istorija, su nebylia jos kalba padeda patirti anapilin iškeliausiu, Lietuvą mokiusiu, kultūrinusių ar švietusių žmonių autografai. Išvystame Motiejaus Stryjkovskio, Merklio Giedraičio, Mikalojaus Paco, Motiejaus Valančiaus ar neįvardijusio jėzuitų bibliotekininko įrašus. Įrašai atskleidžia batalijas dėl knygos priklausomybės (pvz., A. Argolio „Ephemerides”. Lijonas, 1677. Įr. priešl.: Hic liber debetur Typographiae Vilnensi Soc IESV a qua accommodau Anno 1697; įr. tit. lape: Collegij Academicij Vilnensis Scttis IESU; kitu rašalu: non Collegij sed Typographiae, cedit; nunc pro Bibliotheca Caunensi Scttis Iesu A.º 1737.) ar tiesiog bando paakinti skaitytoją imtis būtent šio veikalo (pvz., „Romanae historiae scriptores Graeci minores”. T. 3. Frankfurtas, 1590. M. Valančiaus įrašas 893 p.: 1835 anno Matthias Wolonczewski Bibliothecarius hoc opus legissc fatetur, nec non amatori antiquitatum recomendat).

Kukliau parodoje atrodo senoji lietuviška knyga. O priežastis gana paprasta – tarybinių metų mokslienė ir kultūrinė politika, pagrįsta centralizmo principu. Todėl svarbiausi lituanistiniai leidiniai iš Kauno bibliotekų keliavo Vilniun, ir ekspozicijoje tenka apsiriboti XVIII–XIX a. lietuviška knyga. Šalia S. Bitnerio versto „Naujo Testamento...”, K. Sirvydo, K. Klimavičiaus, M. Akelaičio, M. Jankaus ir kt. vei-

kalų matome pirmają Kaune išleistą lietuvišką knygelę – K. Stravinsko „Regulas del skarbatu žmonių, kai p savi reik užleykiti nuog choleras, ir kai greytay ratavoti prastoms naminioms lekarstoms...” (egz. deponuotas iš KTUB). Ši knyga dienos šviesą išvydo M. Zimelovičiaus spaustuvėje 1848 metais. Eksponuojamas ir vienintelis žinomas Lietuvoje Falkenbergo „Trampo suglaudimo visso krikščioniško pamokslo”, išleisto Karaliaučiuje apie 1849 metus, egzempliorius, kurį Lietuvos universiteto biblioteka buvo įsigijusi iš prof. J. Jablonskio (žr. Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. I. P. 97–98. Nr. 245e). Ir, žinoma, didžiųjų Žemaitijos sūnų – Simono Daukanto ir Motiejaus Valančiaus raštai. S. Daukanto „Abeciela lietuviu–kalnieniu ir žiamajtiu kalbos”, „Būdas”, „Pasakojimai apie veikalus lietuvių tautos senovėje” ir kt., M. Valančiaus „Palangos Juzės” pirmasis leidimas, „Žemajtiu viskupiste” su autoriaus įdomiai sukomponuotu dedikaciniu autografu kardinolui, popiežiaus atstovui Lisabonoje ir Grenadoje Mečislovui Leduchowskiui ir pirmoji lietuviška iliustruota knyga vaikams – M. Valančiaus „Vajku kningiele. Su abrozdelejs”. Nebūtų išsamus XIX a. lietuviškos spaudos vaizdas be „graždankos” invazijos. Ekspozicijoje matome tuos pačius veikalus („Evangelijos ant nedėldieniu...”, „Senas auksa altorius”, „Kantyczkas...”), tuos pačius tekstus skirtinį alfabetų poromis: lotyniškais ir rusiškais rašmenimis. Ir jau kita pakopa: Ulijonos Jurgilaitės iš Batakių kaimo autografą „graždanka”.

Tad teksto ekspozicija baigama bandymo Lietuvos kultūrą nukreipti nuo Vakarų arealo iliustracija, knygnešystės invokacija. „Užvertus” knygą, išvystamas jau kitos epochos jos apdaras, dažnai įgyjantis naują funkciją – tampantis savotišku paminklu, „duokle” knygos autoriniui. Taip knygos apdaras virsta savarankišku meno kūriniu. Gérimes itališkojo rokoko stiliaus puošnumu, vokiečių meistrų talentu. Pavyzdžiui, J. V. Gétés „Faust” (Miunchenas ir Berlynas, s.a.) yra vienas iš puošniausių Kauno viešosios bibliotekos leidinių. Viršelio autorius M. Brodas iš Miuncheno viršutinį veidrodį su knygos pavadinimu įrémino R. Šliogelio sukurtais pagrindinių personažų (Mefistofelio, Margaritos, Fausto, Wagnerio ir kt.) bareljefais. Susipažstame su pravoslaviška knygos puošyba (eksponuojama „Sviažchennoje Evangelije”. Maskva, 1894). Metalas, medis, sidabras, auksas tampa bareljefais, aplikacijomis, inkrustacijomis. Viršelis ima kelti knygos adoraciją, ją sakralizuojant, prisilietimą prie jos kilsteldamas iki apeigu lygmens. Bet ir čia nėra visuotinumo – šalia pilkoji kišeninė knyga, skirta kasdienybei, dėl viršelio atrodanti prastesnė. Lietuvišką XIX a. pabaigos knygos apdarą demonstruoja Mažosios Lietuvos atstovės: F. Kuršaičio „Pagarintos giesmių knygos” (Karaliaučius, 1900) su dekoratyviu fabrikiniu apdaru bei „Bybeles, tai esti visas šv. Raštas...” (Halė, 1895) su autoriniu K. Lekšo įrišimu – dedikacija Jonui Vanagaičiui ir ciliuotu palinkėjimu knygos gale:

*Kadčetij prasta Dovena:
Tikt už Auksa daug brangesne,
Ir už žemčiugus skaistesne,
Nu manes tav Suteikta,
Nepapeik je niekada.*

Kristups Lekšas

Tokį ekspozicijos išdėstymą, medžiagos atrinkimą lėmė noras užmegzti kontaktą tarp eksponuojamos knygos ir muziejaus lankytojo, noras sudominti jį, kartais neveniant intriguoti, veikti lankytoją signalizuojant į tam tikrus jam pažįstamus kultūros istorijos taškus. Kiek tai pavyksta – irgi priklauso nuo trigubos vienovės – ryšio tarp eksponato, gido ir lankytojo. Kiek tinkamas tokis ekspozicijos organizavimo būdas – reikia manyt, parodys laikas. O studentai ir moksleiviai turi galimybę paskaityti penkių šimtmečių KNYGAŁ.